

چرایی و چگونگی حضور اسرائیل در مناطق همجوار ایران در دوهه اخیر پژوهشگر: لیلا ممیز کارشناس روابط بین الملل

بیان مساله :

در دوره جنگ سرد به دلیل توازن قوای بین ابر قدرتها ، حریم حضور و نفوذ آنها پیرامون ایران نیز به سختی تغییر می نمود ، در نتیجه نوعی امنیت ناشی از رقابت دو ابر قدرت بر ایران تحمیل شده بود . ولی با فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد این الگو تغییر کرد و شرایط به جهاتی به نفع برخی قدرتهای منطقه از جمله اسرائیل رقم خورد و زمینه ساز حضور اسرائیل در مناطق همجوار ایران گردید .

این وضعیت با اشغال افغانستان و عراق به وسیله امریکا در سالهای بعد به دلیل هم جبهتی اسرائیل با امریکا و حضور اقتصادی اسرائیل در جمهوری های آسیای مرکزی و قفقاز سبب تشدید حضور فیزیکی اسرائیل در اطراف ایران شد . در واقع اسرائیل با حضور در مناطق همجوار ایران به دنبال سیاست گسترش ارضی ، مشروعیت جهانی و منطقه ای خویش است .

بر این اساس می توان گفت که این گفتار در صدد یافتن پاسخی مناسب برای این سوال است که : اسرائیل چه اهدافی از حضور در مناطق همجوار ایران دنبال می کند و چگونه به این هدف تسری یافته است ؟

به نظر می رسد که هدف اسرائیل از حضور در مناطق همجوار ایران ، فشار و محاصره بر جمهوری اسلامی ایران و دستیابی بر حوزه های نفت و گاز منطقه و انتقال انرژی است . علاوه بر هدف فوق اهداف بلند مدت دیگری نیز دنبال می کند که عبارت است از :

- تدوام تبلیغات ضد ایرانی برای توقف کامل برنامه غنی سازی ایران
- تحرکات نهادهای اطلاعاتی و امنیتی مانند موساد در مناطق غربی کشور برای تشویق قومیت گرایی و ایجاد نا آرامی های قومی در کردستان و خوزستان با هدف مقدمه چینی برای بروز جنگ داخلی به دنبال بمباران هوایی نیروهای اسراییلی یا امریکایی .
- کارشکنی هایی در عراق برای تضعیف روابط ایران با بغداد
- بمباران مراکز اتمی و پشتیبانی نظامی - امنیتی ایران از سوی اسرائیل یا امریکا ، یا به طور مشترک با برنامه ریزی پنهانی دو کشور .

در این گفتار تلاش شده است تا در ابتدا عوامل اثر گذار بر سیاست خارجی اسرائیل تشریح و سپس اهداف ، روند حضور و تثبیت نفوذ اسرائیل در مناطق همجوار ایران توضیح داده می شود .

۱- عوامل اثر گذار بر سیاست خارجی اسرائیل :

سیاست خارجی اسرائیل نه تنها به تعیین و حفظ مرزهای فیزیکی دولت یهودی در آینده تبدیل می شود ، بلکه به مسئله حدود سیاسی صهیونیسم نیز توجه ویژه دارد . که در واقع این سیاست نشأت گرفته از سیاست گسترش طلبی ارضی است . همچنان که در ایده های تئودور هرتزل از بنیان گذاران اولیه رژیم صهیونیستی اشاره شد ، رژیم صهیونیستی ماهیتاً و ذاتاً رژیمی گسترش گرا^۱ محسوب می شود .

همچنین نقش عواملی مانند ایدئولوژی ، نفوذ گروههای فشار و دیدگاههای شخصی رهبران اسرائیل در سیاست خارجی دولت یهودی با اهمیت است . همچنین در بین رهبران اصلی اسرائیل در مورد وابستگی فرآیند تعیین و اجرای سیاست خارجی بر اساس ملاحظات امنیتی و نیز اهمیت حفظ و گسترش « رابطه ویژه با ایالات متحده » و نیاز به رابطه با غرب اتفاق نظر وجود دارد.^۱ بر این اساس اسرائیل از بزرگترین دریافت کنندگان کمک های خارجی اقتصادی و نظامی واشنگتن بوده است .

از عوامل دیگر اثر گذار بر سیاست خارجی اسرائیل می توان به تهدیدات ناشی از اختلافات اعراب و اسرائیل اشاره کرد که این اختلافات از دید تصمیم گیران دولت یهودی در سه حلقه قرار می گیرد و هر کدام به نحوی بر سیاست خارجی اسرائیل اثر می گذارد :

در مرکز این حلقه ها رابطه با فلسطینی ها ، در حلقه میانی رابطه اسرائیل با دولتهای هم مرز مصر ، اردن و سوریه و در حلقه بیرونی رابطه اسرائیل با دولتهای حامی فلسطین در خاورمیانه (ایران ، عراق ، عربستان ، لیبی و سودان) که از لحاظ جغرافیایی دورتر واقع شده اند ، قرار دارند .^۲ برآورد اسرائیل از تهدید هر یک از این کشورها به میزان شدت دشمنی ، مسائل مورد اختلاف طرفی و راههای موثر موجود برای مقابله با آنها بستگی دارد . اهمیت معاهده های صلح دو جانبه با مصر و اردن نباید نادیده گرفته شود ، اما استراتژیست های اسرائیلی هنوز با این فرض برنامه ریزی می کنند که هر یک از این دشمنان و رقبای منطقه ای آنان ممکن است به طور یک جانبه یا با همکاری یکدیگر با توسل به زور در صدد تضعیف و حتی نابودی اسرائیل باشد .

---

^۱ - Expansion list

در نتیجه ، در استراتژی امنیت ملی آنها حفظ و توانایی غیر متعارف (به ویژه اتمی) ، سیاستهای تهاجمی به جای تدافعی ، انتقال جنگ از قلمروی خودی به خاک دشمن و حمله پیشگیرانه در صدر اصول راهنمای تصمیم گیری سیاست خارجی قرار دارد .^۳

استراتژی حمله پیش دستانه در جنگ ۱۹۶۷ و در عملیات نظامی برای تخریب نیروگاه اتمی اوزیراک در نزدیکی بغداد در ۱۹۸۱ و نیز سیاست ترور شخصیت های و رهبران گروهها و دولتهای مخالف مانند بمباران مقر ساف در تونس در ۱۹۸۵ با هدف ترور عرفات ، کشتن خلیل وزیر (ابوجهاد) در آوریل ۱۹۸۸ ، ترور سید عباس موسوی ، رهبر حزب الله در ۱۹۹۲ در راستای اجرای این سیاست بوده است .

سیاست خارجی اسرائیل بدون توجه به تحولات سیاسی در خاورمیانه همواره تحت تاثیر یک دیدگاه رئالیستی نسبت به همسایگانش قرار داشته است و در چارچوب یک ساختار تصمیم گیری سلسله مراتبی معطوف به مسائل سیاسی و امنیت ملی تعیین می شود . اسرائیلی ها بر این باورند که این رهیافت سیاست خارجی با تاکید بر حفظ یک نیروی نظامی مقتدر (میلیتاریسم) مجهز به جنگ افزارهای پیشرفته همراه سیاست غیر شفاف اتمی آنها در محیط امنیتی غیر دوستانه خاورمیانه نه تنها به بقای اسرائیل منجر شده و برایشان امنیت به ارمغان آورده ، بلکه باعث شده است بیشتر کشورهای عرب ناخواسته وجود اسرائیل را در منطقه بپذیرند .^۴

در واقع نیاز مبرم اسرائیل به کمک های اقتصادی ، سیاسی و نظامی غرب باعث شده است اسرائیل به جای برقرای رابطه با کشورهای همسایه نزدیک ، با کشورهای فرامنطقه روابط مستقیم و آشکار داشته باشد و تنها به طور سری و پشت پرده با برخی از کشورها و گروههای اقلیت خاورمیانه تماس هایی برقرار کند . عواملی مانند پایان جنگ سرد ، فروپاشی شوروی ، جنگ خلیج فارس ، هژمونی امریکا ، رشد جنبش های اسلامی و انتفاضه ، متغیرهای منطقه ای و بین المللی تاثیر گذار بر رفتار سیاست خارجی اسرائیل در دو دهه اخیر بوده است . البته ماهیت نظام سیاسی اسرائیل را نباید نادیده گرفت . در واقع این عوامل باعث شده ، محیط استراتژیک اسرائیل در دو دهه اخیر به سوی ائتلاف های جدید ، غلیظ شدن مفهوم امنیت غیر نظامی و استراتژی اقتصادی سوق داده شود و در نتیجه همین برداشت ، سیاست اسرائیل بیشتر متمایل به ایجاد حوزه های نفوذ و مهار نیروهای ضد اسرائیلی مثل ایران در منطقه شود .

از رهگذر همین سیاست ، اسرائیل در اطراف ایران حضور یافته است .

۲- روند حضور و تثبیت نفوذ اسرائیل در مناطق همجوار ایران :

یکی از مناطق مورد نظر اسرائیل کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز است. در پی فروپاشی شوروی، اسرائیل با برقرای روابط با کشورهای مستقل مشترک المنافع آسیای مرکزی و قفقاز نشان داده است که هدف سیاست جدید اش در خاورمیانه تبدیل این منطقه به حوزه های نفوذی برای تاثیر گذاری بر سر نوشت آینده دولت یهودی است. اسرائیل از نخستین کشورهای بود که استقلال کشورهای آسیای مرکزی را به رسمیت شناخت.

از دلایل جذابیت و اهمیت آسیای مرکزی برای تل آویو عبارت است از:

- ۱- دارا بودن منابع طبیعی فراوان از جمله منابع استراتژیک انرژی
  - ۲- وجود نیروی کار ارزان و ماهر ۳- وجود بازار بزرگ و پر رونقی برای صادرات کالاهایی چون پلاستیک، مواد شیمیایی و ماشین آلات ۴- وجود یهودیان در این کشورها مانند یهودیان بخارا ۵- برخورداری از موقعیت جغرافیایی در مجاورت ایران که از این طریق به مبارزه با اسلام گرایی و تروریسم می پردازد. زیرا به دلیل وجود زمینه های مذهبی و دینی در افکار عمومی مردم منطقه قفقاز و آسیای مرکزی و زمینه های همگرایی میان ایران و مردمان آن منطقه خطر اسلام گرایی وجود دارد که تهدیدی جدی علیه اسرائیل است.^۵
- دولت های واشنگتن و تل آویو تلاش می کنند این کشورها را سکولار نگه دارند و مانع از اتحاد آنان با ایران اسلامی شوند.

اسرائیل با اتحادیه اروپا، ایالات متحده امریکا، کانادا، جمهوری چک، لهستان، اردن و ترکیه قرار دارد. تجارت آزاد منعقد و به دولت های این منطقه پیشنهاد کرده است به عنوان واسطه ای برای دسترسی آنها به بازارهای جهانی در نظر گرفته شود. برای مثال تجارت قزاقستان و اسرائیل در سال ۲۰۰۱ به ۱۷ میلیون دلار رسید یا از زمان استقلال ازبکستان تا ۲۰۰۱، شرکتهای اسرائیلی ۴۵ پروژه مشترک مانند طرح تولید فن آوری انرژی «پاک» و طرح کاربرد بهینه زمین های کشاورزی را با ازبکها آغاز کردند.^۶

در قفقاز نیز اسرائیل به دنبال برقراری روابط دوستانه نزدیک با جمهوری های آذربایجان و دیگر جمهوری هاست. از اوایل دهه ۱۹۹۰ روابط گسترده ای در زمینه های تجاری، فرهنگی، آموزشی و امنیتی بین این کشورها آغاز شده است. به خصوص روابط آذربایجان با اسرائیل در سالهای اخیر سرعت بیشتری پیدا کرده است. هم اکنون سرمایه گذاران اسرائیلی در بخش های مختلف اقتصادی آذربایجان فعالیت می کنند. شرکت اسرائیلی تلفن همراه باکس بعد از شرکت ترکیه ای ترکسل^۷ بزرگترین شرکت خدماتی تلفن همراه در آذربایجان را در دست دارد. همچنین در برخی فعالیت های تجاری - اقتصادی ترکیه در آذربایجان نیز سرمایه گذاران اسرائیلی سهیم هستند.

همکاری های امنیتی - اطلاعاتی دولت الهام علی اف با اسرائیل ، تبادل اطلاعات و جلسات مشاوره ای مستمر و تحلیل داده ها ، آموزش نیروهای امنیتی - اطلاعاتی آذربایجان و... را شامل می شود . همچنین اسرائیل از مهمترین صادر کنندگان سلاح های ضد نفر و ضد تانک و ساز و برگ های جنگی هوانوردی به باکو است .

همچنین ارائیل در ترکمنستان نیز اقدام به ایجاد سفارت در این منطقه کرده است و در واقع این تلاش تازه اسرائیل برای گسترش حوزه نفوذ خود در کشورهای آسیای مرکزی با توجه به نزدیکی آنها به ایران ، با روی کار آمدن دولت ائتلافی بنیامین نتانیا هو سرعت بیشتری به خود گرفته است ، کما این که این رژیم قصد دارد علاوه بر گسترش دایره نفوذ خود در کشورهای اطراف ایران ، اعراب را نیز به همراهی با خود وادار کند . تلاش برای متوقف کردن فعالیت صلح آمیز هسته ای ایران می تواند یکی از دلایل عمده اقدامات اسرائیل علیه ایران باشد . بدون شک حضور ترکمنستان در مسیر ارسال سوخت هسته ای از روسیه به ایران ، زمینه مناسبی برای این رژیم به منظور تلاش برای ممانعت از ادامه فعالیت هسته ای ایران فراهم خواهد آورد .^۸

از فعالیت های دیگر رژیم صهیونیستی در مناطق همجوار ایران می توان به حضور در عراق اشاره کرد ، رژیم اسرائیل در طول ۵ دهه قبل از فروپاشی رژیم بعث در سال ۲۰۰۳ ، با توسل به شیوه ها و ابزارهای مختلف به دنبال پیشبرد اهداف خود در عراق بود . به طور کلی می توان گفت که با توجه به شرایط زمانی متفاوت ، اهداف عمده رژیم صهیونیستی درباره عراق در طول دهه های قبل از فروپاشی رژیم صدام حسین شامل موارد زیر بود :

الف) مهاجرت یهودیان عراق به اسرائیل در سالهای اولیه

ب) مهار قدرت منطقه ای عراق از طریق اقداماتی چون همکاری و تجهیز معارضان کرد شمال عراق در مبارزاتشان علیه دولت مرکزی و همکاری با دولت های رقیب عراق مانند ایران زمان شاه و ترکیه .

فروپاشی رژیم بعثی در سال ۲۰۰۳ شرایط حاکم بر این کشور را به کلی متحول ساخت و یکی از مهمترین موانع تحقق اهداف اسرائیل در منطقه از میان برداشته شد . در مجموع می توان اهداف رژیم اسرائیل در عراق پس از صدام را به دو دسته اهداف کوتاه مدت و بلند مدت تقسیم نمود .^۹ به نظر می رسد که هدف کوتاه مدت این رژیم در عراق ، دامن زدن به وضعیت بی ثباتی و نا امنی در عراق به منظور بهره برداری از شرایط هرج و مرج گونه و فراهم آوردن زمینه های نفوذ میان گروهها و شخصیت های سیاسی موثر در تحولات آینده عراق باشد . از طرفی دیگر ، بی ثباتی و هرج و مرج در عراق افکار عمومی جهانیان را معطوف به تحولات عراق نموده و در نتیجه اسرائیل با فراغ بال بیشتری در اراضی اشغالی به اهداف خود نائل می شود .

اهداف بلند مدت رژیم صهیونیستی در عراق نیز شامل اهداف سیاسی، اقتصادی و امنیتی است. هدف سیاسی اسرائیل از حضور در عراق، ایجاد زمینه های لازم برای افزایش قدرت خود در منطقه نسبت به کشورهای عربی و رقبای منطقه ای خود است. در طول قریب به ۵ دهه گذشته دولت عراق همواره یکی از دشمنان اسرائیل بوده و رژیم صهیونیستی نیز با توسل به ابزارهای مختلف درصدد حذف این مانع بوده است. با حمله امریکا و اشغال عراق توسط این کشور، یکی از دشمنان سر سخت اسرائیل و حامیان مقاومت فلسطین از میان برداشته شد و پیروزی استراتژیکی را نصیب صهیونیست ها کرد.^{۱۰}

از طرف دیگر، حذف صدام منجر به ایجاد خلاء استراتژیک در عراق شد که کشورهای ایران و عربستان (در رقابت با اسرائیل) درصدد پر کردن این خلاء به نفع خود هستند. از این رو، رهبران اسرائیل خود را موظف می دانند که به هر طریقی از شکل گیری دولتی جدید در عراق با تمایلات ضد صهیونیستی و با همان ایده های دولت قبلی، جلوگیری نمایند. همچنین همسایگی عراق با سه کشور ایران، ترکیه و سوریه که تمامی آنها از مشکل مشترک اکراد برخوردارند، فرصت مناسبی را در اختیار رژیم صهیونیستی قرار داده تا با ایجاد روابط نزدیک با کردها، از آنها به عنوان اهرم فشاری علیه این کشورها بهره برداری نماید.

در مورد هدف امنیتی اسرائیل از حضور در عراق، ایجاد اهرم بازدارنده در مقابل ایران است، چرا که حزب الله لبنان با حمایت های همه جانبه جمهوری اسلامی ایران در طول چند دهه گذشته و هم مرز بودن با رژیم صهیونیستی، همواره به عنوان فشاری بر اسرائیل از سوی جمهوری اسلامی ایران مطرح بوده در حالی که این رژیم از داشتن چنین موقعیتی در مرزهای ایران محروم بوده است.^{۱۱}

اسرائیل نه تنها در مرزهای شمال غربی و غرب ایران حضور چشمگیری یافته است که در پاکستان و افغانستان نیز حضوری مسئله ساز برای ایران داشته است. سابقه حضور اسرائیل در افغانستان به خروج نیروهای روسیه از این کشور باز می گردد. (اواخر دهه ۹۰) و در واقع اسرائیل پس از پایان جنگ سرد و فروپاشی شوروی، در ادامه سیاست نفوذ، تماسهای خود را با مقامات افغانستان آغاز کرد. در واقع اسرائیل در راستای سیاست حضور در مناطق همجوار ایران، از زمان تشکیل دولت موقت در افغانستان به ریاست حامد کرزی، در پی برقراری و گسترش همکاری های تجاری، اقتصادی و کشاورزی در افغانستان بوده است. شرکت های تجاری و اقتصادی اسرائیل، همواره از سوی سیاستمداران این کشور برای حضور در افغانستان تشویق شده اند.

سابقه حضور اسرائیل در کشور افغانستان نشانگر آن است که هر چند این رژیم ابتدا با عنوان همکاری های تجاری و کشاورزی وارد می شود اما به مرور، دایره همکاری ها را به حیطه های

امنیتی، نظامی و اطلاعاتی می‌کشاند. در واقع اسرائیل در افغانستان به دنبال اهداف خودش می‌باشد که جلوگیری از رسیدن سلاح‌های شوروی پیشین به کشورهای عربی، دریافت سهمی از بازسازی اقتصادی افغانستان و فشار امنیتی بر پاکستان و ایران از جمله مهمترین اهداف استراتژیک اسرائیل از حضور در افغانستان به شمار می‌رود.^{۱۲}

اما در مورد حضور اسرائیل در پاکستان باید گفت که این کشور نسبت به دیگر کشورهای اسلامی دلیل برای ضد اسرائیلی بودن ندارد. به خصوص پس از حوادث ۱۱ سپتامبر و تشکیل ائتلاف بین المللی به رهبری امریکا بر ضد طالبان در افغانستان، منجر به تغییر اساسی در رویکرد سیاست خارجی پاکستان گردید و باعث شد روابط اش با اسرائیل و امریکا افزایش یابد و در واقع اسرائیل از این اهرم، برای فشار قرار دادن ایران استفاده کرده است.

همچنین در مورد حضور اسرائیل در منطقه خلیج فارس و کشورهای عربی جنوبی باید گفت که دلیل آن کنترل و زیر نظر داشتن تحرکات ایران است که بر این اساس می‌توان به حضور شناورهای جاسوسی این رژیم در خلیج فارس اشاره کرد. علاوه بر این، حضور سیاسی و اقتصادی اسرائیل در منطقه افزایش یافته و با توجه به توسعه طلبی این کشور، دخالت صهیونیستها در امور امنیتی خلیج فارس حتی حضور در مراکز آموزشی کشورهای عربی، امنیت منطقه را بیش از پیش به مخاطره انداخته است.^{۱۳}

بهره کلام:

رهبران رژیم صهیونیستی همواره به دنبال موقعیتی مناسب برای پیشبرد اهداف آرمانگرایانه خود در منطقه بوده‌اند و در راستای تحقق اهداف آرمانی «از نیل تا فرات» و طرح ایده خاورمیانه جدید، گسترش همکاری‌های اقتصادی، و همچنین اعمال سیاست ایران ستیزی و محدود سازی فعالیت‌های ایران در مناطق همجوار ایران حضور یافتند.

در این راستا، که ایران به عنوان یکی از مهمترین قدرت‌های منطقه‌ای به جایگاه تهدید امنیتی شماره یک دولت یهودی ارتقاء پیدا کرده، گرچه اسرائیل مرز مشترکی با ایران ندارد، ولی روابط نزدیک ایران با حزب الله لبنان و گروه‌های فلسطینی مانند حماس و نیز دست‌یابی ایران به فناوری هسته‌ای، موشک‌های بالستیک میان‌برد و همچنین به علت مخالفت مداوم و بی‌وقفه با سیاست اسرائیل در منطقه، به مبارزه با سیاست‌های اسرائیل پرداخته است. به همین خاطر اسرائیل با حضور در مناطق همجوار ایران به اقداماتی علیه ایران و فشار بر ایران روی آورده است.

از دلایل حضور اسرائیل در کشورهای پیرامونی جمهوری اسلامی ایران می‌توان به اهمیت این کشورها برای اسرائیل و تثبیت موقعیت اسرائیل برای رسیدن به اهدافش در منطقه اشاره کرد.

علاوه بر آن از اهداف دیگر اسرائیل می توان به مبارزه با اسلام گرایی و تروریسم ، دست یابی به بیشترین اطلاعات درباره ایران ، تلاش برای ایجاد دولت های کوچک که از نظر مذهبی و نژادی با هم تعارض داشته باشند ، در این رابطه می توان به تشکیل دولت های کوچکی که شامل کردهای عراق ، ترکیه و ایران است ، اشاره کرد .

- ۱ - محمود دهقانی : سیاست خارجی و امنیتی اسرائیل در فضای نوین منطقه ای : تبعات و پیامدها ، **فصلنامه مطالعاتی سیاست خارجی** ، شماره ۱۰ ، پاییز ۸۰ ، ص ۹۰ .
- ۲ - ساختار قدرت سیاسی در جامعه اسرائیل . **فصلنامه خاورمیانه** ، سال ۶ ، شماره ۴ ، زمستان ۷۸ ، ص ۱۳۴ .
- ۳ - دهقانی : پیشین ، ص ۹۳ .
- ۴ - مارک هلر : **تداوم و تغییر در سیاست اسرائیل** ، ترجمه حیدر علی بلوچی ، تهران : اندیشه باب . ۱۳۷۹ ، صص ۲۸-۲۹ .
- ۵ - علی اکبر رضایی : اسرائیل در آسیای مرکزی ، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز** ، سال ۷ . دوره سوم . شماره ۲۳ . پاییز ۷۷ . ص ۶۷ .
- ۶ - یوسف صایغ : توانایی های اقتصادی اسرائیل ، ترجمه عبدالرضا همدانی ، **مطالعات منطقه ای : اسرائیل شنای - آمریکا شناسی** ، جلد ۶ ، ۱۳۸۰ . ص ۱۵۸ .

7 - Torkcell

- ۸ - جاکوب آبادی ، تلاش اسرائیل در برقراری روابط با آذربایجان و کشورهای مسلمان آسیای مرکزی . ترجمه بهناز اسدی ، **نشریه النهضت** ، سال ۴ ، شماره ۱۳ . سال ۸۲ ، ص ۱۴۰ .
- ۹ - عبدالله قنبر لو : اسرائیل و تحولات اخیر عراق ، **مجله نگاه** ، شماره ۴۴ ، خرداد و تیر ۸۳ ، ص ۲۰ .
- ۱۰ - ایمن العلوئی : **جاسوسی اسرائیل زیر ذره بین** ، ترجمه محمد جعفر سعیدیان ، قم : انتشارات حضرت معصومه . ۱۳۸۱ ، صص ۳۹-۴۰ .
- ۱۱ - علی رضا خسروی و مهدی میر محمدی : **بررسی اهداف ، برنامه ها و زمینه های حضور اسرائیل در عراق پس از صدام** . کتاب خاورمیانه : ویژه حضور اسرائیل در مناطق ایران ، تهران : موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر . ۱۳۸۳ . ص ۲۵۲ .
- ۱۲ - سجاد ستاری : مداخله گرایی در افغانستان : ملاحظات و منافع راهبردی امریکا ، **فصلنامه مطالعات منطقه ای** ، تهران : مرکز پژوهشهای علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه ، ج ۱۱ . ۱۳۸۱ . ص ۳۳ .
- ۱۳ - قدیر نصری : **عوامل تهدید کننده امنیت در خلیج فارس** . تهران : مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه . ۱۳۸۰ . ص ۱۰ .